

Філософія

УДК 316:165.61

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.15585834>**Ірраціональність як головна характеристика сучасного суспільства****Кудрик Роман Владиславович,**

аспірант кафедри філософії Навчально-наукового інституту
Філософії та освітньої політики, Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова, Україна, <https://orcid.org/0009-0004-3152-3549>

Прийнято: 18.04.2025 | Опубліковано: 30.04.2025

Анотація: Метою дослідження є аналіз стану сучасного суспільства та доведення того, що ірраціональність є найоптимальнішою характеристикою для пояснення його буття на сьогоднішній день. Методи наукової розвідки сягають герменевтичних прийомів (тлумачення, інтерпретація), завдяки яким вдалося вивести розуміння «ірраціоналізму» та «ірраціональності», а також розглянути окремі концепції вже існуючих тлумачень до характеристик сучасного суспільства; метод аналізу, який сприяє обґрунтуванню актуальності досліджуваної теми; а також метод систематизації, деконструкції та ін. Результати дослідження демонструють, що сучасне суспільство тримається між раціональним прогресом та ірраціональними поривами. Інформаційне навантаження, соціальні мережі та культурні зрушення посилюють ірраціональність, роблячи її помітною рисою нашої епохи, але її вплив залежить від того, як ми вчимося керувати емоціями та критичним мисленням. Висновки, яких ми приходимо ґрунтуються на думці, що вже аналіз понять «ірраціоналізму» та

«ірраціональності» дає підстави до розуміння, що геть не логіка панує в сучасному суспільному бутті. Ірраціональність, як те, що виходить за межі раціонального дискурсу та є властивістю ірраціоналізму - осмисленого вибору жити і мислити саме там, де ця межа переступається. Перший термін описовий, другий – маніфестний. І поки людство продовжує підтримувати ілюзію, щодо сили розуму, всі процеси, які відбуваються в суспільному бутті, все більше засвідчують про її цілковиту відсутність.

Ключові слова: ірраціоналізм, ірраціональність, суспільне буття, інформаційний простір, цифровізація.

Irrationality as the main characteristic of modern society

Roman Kudryk,

Postgraduate Student, Department of Philosophy Educational and Scientific Institute of Philosophy and Educational Policy, Dragomanov Ukrainian State University, Ukraine, <https://orcid.org/0009-0004-3152-3549>

Abstract: *The purpose of the study is to analyze the state of modern society and prove that irrationality is the most optimal characteristic for explaining its existence today. The methods of scientific intelligence go back to hermeneutic methods (interpretation, interpretation), thanks to which it was possible to derive the understanding of «irrationalism» and «irrationality», as well as to consider separate concepts of already existing interpretations to the characteristics of modern society; the method of analysis, which contributes to the justification of the relevance of the researched topic; as well as the method of systematization, deconstruction, etc. The results of the study demonstrate that modern society is caught between rational progress and irrational impulses. Information overload, social media, and cultural shifts amplify irrationality, making it a prominent feature of our age, but its*

*impact depends on how we learn to manage our emotions and think critically. **The conclusions** we come to are based on the idea that the analysis of the concepts of «irrationalism» and «irrationality» gives grounds for understanding that it is not logic that dominates modern social life. Irrationality, as something that goes beyond the limits of rational discourse and is a property of irrationalism - a meaningful choice to live and think exactly where this limit is crossed. The first term is descriptive, the second is manifest. And as long as humanity continues to maintain an illusion about the power of the mind, all the processes that take place in social life increasingly testify to its complete absence.*

Keywords: *irrationalism, irrationality, social life, information space, digitalization.*

Постановка проблеми. Сучасне суспільство має чимало визначень і різнобічних характеристик. Його визначають і інформаційним, і суспільством споживання тощо. В будь-якому випадку всі ці назви спрямованні на викриття того чи іншого аспекту, який має безпосередній вплив на становлення суспільного буття. Сучасне суспільство характеризується складним переплетенням глобалізації, цифровізації, індивідуалізації, споживацтва, нестабільності, нерівності та екологічних викликів. Аналіз цих рис виявляє їхню амбівалентність: вони відкривають можливості для прогресу, але водночас породжують ризики: від втрати реальності до соціальних та природних криз. Мислителі та інтелектуали, такі як Т. Адорно, М. Фуко або С. Жижек, вказували (прямо чи опосередковано) на те, що ірраціональність, яка притаманна цим процесам, вимагає критичного осмислення, задля того аби суспільство могло подолати свої протиріччя та рухатися до більш справедливого та стійкого майбутнього.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Обрана проблематика дослідження неодноразово була предметом наукової уваги сучасних, як

сучасних філософів, так і класиків таких як Фрідріх Ніцше та Артур Шопенгауер. Сучасне суспільство, на думку ряду інтелектуалів, все більше занурюється в ірраціональність, незважаючи на вдавану дотепер раціональність науки і технологій. Теодор Адорно і Макс Хоркхаймер, представники Франкфуртської школи, у роботі «Діалектика Просвітництва» [4] стверджували, що просвітницький розум, який обіцяв визволення через знання, обернувся новою формою гноблення. Вони вбачали ірраціональність у тому, як капіталістична «культурна індустрія» стирає логічну раціональність мислення, перетворюючи мистецтво та медіа на інструменти маніпуляції. Масове споживання, на їхню думку, пригнічує критичну свідомість, змушуючи людей слідувати нав'язаним бажанням, що суперечить істинній природі раціоналізму.

Герберт Маркузе, інший представник Франкфуртської школи, в «Одномірній людині» [3] розвивав ідею того, як сучасне суспільство створює хибні потреби. Він вважав, що капіталізм і технології роблять людину «одномірною», позбавляючи її здатності до критичного мислення, а відтак і бунту. Ірраціональність проявляється в тому, що людина приймає гнітючу систему як природну, навіть не усвідомлюючи свого поневолення. Поступово такий стан вживлюється в буття людини, а його спотворена форма видається за єдиноправильну систему життєвих координат.

Жан Бодрійяр у своїх роботах, особливо в «Симулякрах та симуляції» [1], вказував на ірраціональність суспільства, поглиненого гіперреальністю. Реальність, за Ж. Бодрійяром, є не чим іншим як порожньою бульбашкою, де будь-які достеменні явища чи процеси замінюються знаками та символами, які не мають зв'язку з дійсністю. Медіа, реклама та віртуальні простори створюють симулякри, де люди живуть в ілюзорному світі, втрачаючи здатність розрізняти правду та вигадку. Ця втрата дійсності, як деяке ствердження ірраціональності, вказує на вбачання нороми в суспільстві, що

функціонує з урахуванням порожніх образів. Ірраціональність, за Фуко, полягає в тому, що люди добровільно підкоряються цим структурам, сприймаючи їх як неунікні, хоча вони й належать лише сфері чийось конкретних інтересів (до прикладу, інтереси владних структур, які вводять замість свободи).

Зигмунт Бауман [5], філософ постмодерну, в концепції «плинної сучасності» описував ірраціональність суспільства, де все, починаючи від стосунків, завершуючи становленням ідентичності зводиться до одноразового, тимчасового та нестабільного. Люди, за З. Бауманом, живуть у стані постійної невизначеності, що породжує тривогу та ірраціональні вчинки, такі як гонитва за швидкоплинними задоволеннями або страх перед «чужими» цінностями.

Славой Жижек, в свою чергу, акцентує увагу на ірраціональності ідеологій, які підтримують капіталістичне суспільство. У своїх роботах, наприклад, «Річ із внутрішнього простору», він стверджує, що люди усвідомлено чи несвідомо підтримують систему, яка їх експлуатує, через «цинічний розум». Ірраціональність, за С. Жижеком, полягає ж у тому, що суспільство продовжує відтворювати ілюзії (наприклад, віру в нескінченне економічне зростання), незважаючи на очевидні екологічні та соціальні кризи.

Тож, як ми бачимо філософи, мислителі сучасності сходяться на думці, що ірраціональність сучасного суспільства проявляється у втраті критичного мислення, підпорядкуванні маніпулятивним структурам, зануренні в ілюзорні реальності і прийнятті пригнічуючих їх систем як природних. Вони бачать коріння цієї ірраціональності в капіталізмі, технологіях, медіа та владних структурах, які формують людину, нездатну до справжньої свободи та рефлексії.

В сучасні українській філософії до питання ірраціональної природи сучасного суспільства, торкається не так часто, як у західній філософській традиції, оскільки сучасна українська інтелектуальна думка більше

орієнтована на питання національної ідентичності, культурної пам'яті, постколоніалізму та етичних аспектів суспільного розвитку, що відповідає викликам сьогодення. Проте деякі сучасні українські філософи та інтелектуали звертаються до тем, пов'язаних з ірраціоналізмом у суспільстві, особливо у контексті соціальних трансформацій, політичних криз та культурних змін.

Так, український філософ, публіцист та есеїст, директор Internews Ukraine – Володимир Єрмоленко, який досліджує питання культурної ідентичності та суспільних цінностей, часто звертаючись до ірраціональних аспектів колективної поведінки, таких як вплив міфів, наративів та емоцій на формування суспільної свідомості. В його роботах, (наприклад, книга «Плінні ідеології») часто аналізуються ірраціональні ідеологічні конструкції та їх вплив на соціальні процеси в Україні та світі.

У колективу авторів монографічного видання «Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз: національна доповідь» знаходимо ідею, що в «сучасному глобалізованому світі епохи пандемічних загроз і пов'язаних з ними економічних криз, маємо суперечливе поєднання ірраціоналізму й прагматизму у свідомості політичних еліт країн та їх населення» [5, с. 68]. Що власне і засвідчує той факт, що ірраціоналізм є тією формою буття, яка здатна підсвічувати проріхи в канві будь-якої системи.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значну та розлогу палітру характеристик сучасного суспільства чинники, які спричиняють нелогічні та незрозумілі дотепер фактори, залишаються не зрозумілими.

Сучасне суспільство, що часто характеризується як постіндустріальне, інформаційне або «плинне», має ряд відмінних рис, які формують його структуру, динаміку та виклики. Ці характеристики включають глобалізацію, цифровізацію, індивідуалізацію, споживацтво, нестабільність та посилення

нерівності. Аналіз цих рис, об'єднаний у зв'язковий текст, дозволяє глибше зрозуміти їх вплив та взаємозв'язок.

Так, глобалізація як одна з ключових характеристик сучасного суспільства, підкреслює той факт, що економічні, культурні та інформаційні потоки перетинають кордони, створюючи взаємопов'язаний світ. Транснаціональні корпорації, міжнародна торгівля та міграція стирають національні бар'єри. Проте, як зазначав Ульріх Бек, глобалізація також породжує «ризики» нахвталт екологічних криз, фінансової нестабільності та культурної гомогенізації. Аналіз цього явища показує, що глобалізація посилює нерівність: розвинені країни та еліти мають більше вигод, тоді як бідні регіони залишаються на периферії. Це створює напруженість, що підживлює популізм та націоналізм.

В свою чергу, цифровізація та інформаційні технології радикально змінили суспільство. Інтернет, соціальні мережі та штучний інтелект зробили інформацію доступною, але, як попереджав Жан Бодрійяр, вони також створюють гіперреальність, де межі між правдою та вигадкою розмиваються. Аналіз цієї риси виявляє двоїстість: з одного боку, технології розширюють можливості для освіти та комунікації, з іншого вони ж сприяють залежності, дезінформації та втраті приватності. Мішель Фуко міг би інтерпретувати цифровізацію як нову форму нагляду, де дані про поведінку людей збираються і використовуються для контролю.

Індивідуалізація, яка доречно описана Зигмунтом Бауманом, відображає зростання особистої свободи та відповідальності. Люди все частіше самі визначають свою ідентичність, кар'єру та цінності, відходячи від традиційних інституцій, таких як сім'я чи релігія. Це породжує тривожність і самотність, особливо за умов «плинної сучасності», де стабільність втрачена.

Споживання стало домінуючою ідеологією, як зазначав Герберт Маркузе в «Одномірній людині». Сучасне суспільство орієнтоване на постійне

споживання товарів, послуг та вражень, що підтримується рекламою та медіа. Аналіз цієї риси вказує на ірраціональність: люди купують не з потреби, а під впливом штучно створених бажань. Не лише виснажує ресурси планети, а й відволікає від соціальних і політичних проблем, роблячи суспільство пасивним.

Нестабільність і невизначеність пронизують усі сфери життя. У бауманівській «Плинній сучасності» наголошується, що робота, відносини і навіть ідентичність стали тимчасовими. Гнучкі трудові контракти, часта зміна професій та нестабільність ринків створюють відчуття крихкості. Аналіз показує, що нестабільність посилює соціальну тривогу та недовіру до інститутів, що може вести до радикалізації чи апатії. У той же час вона стимулює адаптивність та креативність, але ці якості доступні не всім.

Соціальна нерівність залишається фундаментальною характеристикою. Як зазначав Томас Пікетті, концентрація капіталу посилює розрив між багатими та бідними. Технології та глобалізація посилюють це, створюючи «переможців» (тих, хто володіє цифровими платформами) та «прогнали» (низькокваліфікованих працівників). Аналіз виявляє, що нерівність підриває соціальну згуртованість, посилює конфлікти та знижує довіру до демократичних інституцій.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є аналіз проявів ірраціональності в процесах соціального буття, а також доведення необхідності його визнання в якості однієї з головних характеристик сучасного соціального світу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш ніж визначити вияви ірраціоналізму в канві суспільного буття сучасності, варто звернутися до характеристики таких понять як ірраціоналізм та ірраціональність. Формування уявлень про ірраціональність в цілому притаманна концепціям Артура Шопенгауера, Фрідріха Ніцше та Сьорена Кьєркегора, які стояли на засадах заснування ідей ірраціоналізму в філософії. Так, ірраціоналізм – це

філософський чи світоглядний напрямок, що підкреслює обмеженість раціонального пізнання та пріоритетність ірраціональних аспектів, таких як інтуїція, почуття, віра, інстинкти чи несвідоме у розумінні світу та прийнятті рішень. Він тримається на скептичному ставленні до можливостей розуму повністю пояснити реальність, акцентуючись на суб'єктивному досвіді, містиці чи парадоксах. С. К'єркегор зі своїм «стрибком віри», А. Шопенгауер з «волею», Ф. Ніцше з діонісійським екстазом, А. Бергсон з інтуїцією – всі вони, кожен по-своєму, заявляють, що глибинні джерела буття лежать по той бік механізмів логіки. Для ірраціоналіста розум корисний у бухгалтерії та мостобудуванні, але щойно постає питання щодо сенсу життя, сутності краси чи цінності вчинку, як у справу вступають воля, почуття, містичний досвід, артистичний спалах іронії тощо. Ірраціоналізм, таким чином, не просто фіксує межі раціонального; він нормативно затверджує першість «темних» сил, проголошуючи їх справжньою дороговказом людини.

Ірраціональність, як термін-прикметник описує те, що не вкладається в структуру формальної логіки чи емпіричного доказу. Рішення купити четверту пару однакових кросівок, нічний жах, ритуали ацтеків, струнний квартет Шнітке – це, та багато чого іншого, з огляду любителя геометрично бездоганних аргументів, явища «ірраціональні». Ірраціональність, означає властивість чи стан, у якому мислення, поведінка чи рішення позбавлені логічної обґрунтованості та суперечать законам розуму. Вона проявляється у імпульсивних вчинках, емоційних реакціях, забобонах чи когнітивних спотвореннях, як-от фобії чи панічні дії. Ірраціональність не пропонує програму, вона констатує факт: тут розуму тісно чи зовсім немає місця. Вона є побутова (спонтанний імпульс), культурна (міф, символ), патологічна (маячня), буває навіть стратегічна - коли, наприклад, маркетолог свідомо створює абсурдний дефіцит, щоб підігріти попит.

Відмінність же між ірраціоналізмом та ірраціональністю як характеристикою полягає в тому, що ірраціоналізм – це ідеологічна позиція, світогляд, філософський протест проти диктатури логосу; ірраціональність – стан або властивість об'єкта, що виявляється при спробі логосом цей об'єкт описати. Ірраціоналізм може включати ірраціональність або зводити її в принцип, а може і просто терпимо констатувати: там, де править воля, логіка безсила. Раціоналіст назве ірраціональність помилкою, а ірраціоналізм – небезпечною ерессю, яка підриває надію на математичну чіткість всесвіту.

Та в цифрову епоху обидва поняття проходять ребрендинг. Алгоритми, які прораховують нас до третього знаку після коми, парадоксальним чином стимулюють відродження ірраціоналізму: чим точніше Big Data передбачає бажання, тим більше людей тягнеться до непередбачуваного, спонтанного, містичного. Одні записуються на шаманські ретрити, інші відправляють мему в космос, щоб «обдурити систему». Ірраціональність тут стає не збоєм, а маркером свободи: якщо вчинок суперечить нейромережевій рекомендації, то він хоча б наш.

Економічна поведінка також відбиває ірраціональність: споживачі нерідко обирають товари під впливом реклами чи трендів, а чи не об'єктивної необхідності. Політична сфера демонструє зростання популізму, де емоційні гасла та харизма лідерів найчастіше переважають логічні програми. Навіть у науці та освіті спостерігається зростання антиінтелектуалізму, коли забобони, теорії змови чи псевдонаукові ідеї знаходять широку підтримку. Однак ірраціональність не завжди негативна: вона проявляється у творчості, спонтанності та інтуїтивних рішеннях, що рухають мистецтво та інновації.

Сучасне суспільство, таким чином, балансує між раціональним прогресом та ірраціональними поривами. Інформаційне навантаження, соціальні мережі та культурні зрушення посилюють ірраціональність, роблячи

її помітною рисою нашої епохи, але її вплив залежить від того, як ми вчимося керувати емоціями та критичним мисленням.

Ірраціональність сучасності спалахує в кожному повідомленні: ми, озброєні суперкомп'ютерами в кишенях, поводимося так, ніби отримали не інтелект-бустер, а персональне брязкальце. Соціальні мережі запропонували гру «випробуємо еволюцію на міцність»: підлітки стирають рогівку, повторюючи черговий «sun-stare» або кислотний «bright-eye» челендж з TikTok і потрапляють у відділення офтальмології, де лікарям доводиться лікувати не очі тсπραгим до лайків. У тій же стрічці красені інгалюють нелегальні «загар-спреї» з меланотаном II: рак шкіри в обмін на бронзовий відтінок, ідеальна угода душі, яка давно викреслила страх смерті з бюджету бажань. Фінансовий сектор не відстає: мем-акції знову лихоманить: натовпи крипто-пілігримів вважають реддитівські меми одкровенням, перетворюючи GameStop на оракула, а власні заощадження на гнилу мантию пророка, досить хоча б завдяки оплескам натовпу. Паралельно люксові бренди продають баночки «квантового» крему за ціну передоплати на катафалк, обіцяючи вплести в епідерміс невловимі частинки сенсу; маркетологи відверто зізнаються, що «квант» тут виступає просто синонімом чарівництва, і публіка киває, бо науковий жаргон смачніший за латинську заклинання.

У підсумку ми можемо спостерігати за торжеством вітальної волі над логікою: суспільство, що заявляє про культ даних та насправді обожнює випадковий шум, є не чим іншим як алгоритмічним сплеском, біржовим флеш-мобом або псевдонауковою фразою. Раціональність ще значиться у штатному розкладі, але її кабінет давно здали під шоу-рум, де демонструють, як ефективно можна монетизувати страх, нудьгу та почуття винятковості; тому ірраціональність нині не маргінальна аномалія, а принцип виробництва сенсу, основний товар епохи, який розходиться швидше, ніж встигає охолонути процесор вашого телефону.

З огляду на соціально-філософську аналітику, весь процес схожий на гегелівську негативну діалектику, тільки замість розуму ми заперечуємо сам розум; суспільство дрейфує до стану, де ірраціональність не відхилення, а валюта. Будь-яка спроба повернути логіку перетворюється на товар, від курсів «критичного мислення» до підписок на «цифрову гігієну», і підживлює ринок абсурду. Чи це кінець? Швидше, точка біфуркації: або ми входимо в епоху кібер-медіавалоризації, де кожен фейк миттєво монетизується, або біль та банкрутства поступово зроблять раціональність знову вигідною. Але тішитися не варто: цивілізація завжди навчається через катастрофи, а тому найближчий навчальний модуль нагадуватиме пожежну тривогу, в якій палає найрозумніший будинок на районі.

Висновки. В результаті проведеного дослідження ми приходимо думки, що вже навіть виходячи з характеристики ірраціоналізму та ірраціональності є всі підстави розуміння, що геть не логіка панує в сучасному суспільному бутті. Ірраціональність, як те, що виходить за межі раціонального дискурсу та є властивістю ірраціоналізму – осмисленого вибору жити і мислити саме там, де ця межа переступається. Перший термін описовий, другий – маніфестний. І поки людство продовжує будувати дзеркальні палаци розуму, у їхніх коридорах завжди звучатиме шепіт тих, хто запевняє: справжня музика грає у напівтемних підвалах, куди схема евакуації не веде.

В умовах інформаційного перенасичення, стрімкого розвитку технологій і соціальних мереж люди все частіше приймають рішення, керуючись не раціональним аналізом, а емоціями, забобонами або миттєвими імпульсами. Соціальні платформи, посилюють цей ефект, поширюючи сенсаційні заголовки, меми та спрощені наративи, які апелюють до почуттів, а не до фактів. Когнітивні спотворення, такі як ефект натовпу чи підтвердження власних переконань, процвітають у цифрову епоху, підштовхуючи до

поляризації думок та ірраціональних реакцій на складні проблеми, чи то політика, екологія чи охорона здоров'я.

Список використаних джерел

1. Бодрійяр Ж. Симулякри і симуляція. Київ, Видавництво Соломії Павличко «ОСНОВИ», 2004. 230 с.
2. Жижек С. Річ із внутрішнього простору. Київ, Комобук, 2022. 340 с.
3. Єрмоленко В. Плинні ідеології. Ідеї та політика в Європі XIX-XX століть. Київ, Видавництво Дух і Літера. 480 с.
4. Маркузе Г. Одновимірна людина. Дослідження ідеології розвинутого постіндустріального суспільства. // Сучасна зарубіжна соціальна філософія: Хрестоматія. К.: Либідь, 1996. С. 87-134.
5. Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз: національна доповідь / ред. кол. С. І. Пирожков, О. М. Майборода, Н. В. Хамітов, Є. І. Головаха, С. С. Дембіцький, В. А. Смолій, О. В. Скрипнюк, С. В. Стоєцький / Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 2022. 552 с. DOI: 10.53317/978-966-02-9908-5.
6. Adorno Theodor W., Horkheimer Max. Dialectic of enlightenment: philosophical fragments. USA, Stanford University Press, 2002. 305 p. URL: https://sisu.ut.ee/wpcontent/uploads/sites/204/max_horkheimer_theodor_adorno_gunzelin_noeri_eb-ok.org_.pdf
7. Bauman Z. Liquid Modernity. Cambridge: Polity Press, 2000. 228 p. URL: <https://content.e-bookshelf.de/media/reading/L-3880112-05094665cc.pdf>
8. Foucault M. The Archaeology of Knowledge. New York: Pantheon Books, 1972. 245 p. URL: https://faculty.uml.edu/sgallagher/Foucault_Michel_Archaeology_of_Knowledge.pdf